

O U D S C H R I F T

(vervolg van Vlaamse Stam nov 1981, biz 509 tot 518)

Het toenemen van het geschreven woord in de periode van de 13e tot de 16e eeuw is er de oorzaak van dat gestreefd wordt naar een vlugger schrijftempo. Of die strekking bewust of spontaan ontstond laten wij in het midden. Het is duidelijk dat het gotiek cursief de invloed ervan sterk ondergaat. Vluggers schrijven gaat nu eenmaal niet zonder de leesbaarheid te verminderen. Ook de sierlijkheid van het schrift wordt aangetast. Men vergelijkte het voorbeeld a van plaat 3, met c van plaat 5. Het cursief vervormt dan ook geleidelijk zodat tenslotte in de 15e eeuw kladschriften, minuten en nota's nog moeilijk te ontcijferen zijn. Het schrift is snel, persoonlijk en voorzien van talrijke onregelmatige afkortingen. Vroeger kortte men af om perkament te sparen, maar vanaf de 15e eeuw, wanneer het goedkoper papier een steeds toenemende verspreiding kende, gebruikt men afkortingen om sneller te kunnen schrijven. Elkeen handelt hierbij naar eigen goeddunken (20).

Het is slechts in stukken van een zeker belang dat een net en beter leesbaar schrift voorkomt. Het zijn die stukken die hier voornamelijk onze aandacht krijgen om de evolutie van het gotiek cursief na te gaan. Bij dit overzicht elke letter van het alfabet betrekken zou ons te ver leiden. In onze uiteenzetting zullen wij ons beperken tot de meest kenmerkende wijzigingen in het schrift. Wij laten het aan de lezer over om de niet besproken letters zelf te volgen aan de hand van de weergegeven schriftvoorbeelden.

In de 14e eeuw (plaat 3 en plaat 4, a) heeft het cursief vlottere vormen aangenomen. Het hoekige uitzicht is daardoor geringer dan vroeger. De halen aan de schachten worden tot bijna gesloten lussen en de staarten lopen loodrecht in een punt uit. Naarmate de ontwikkeling naar een gebonden schrift voortgaat worden de verbindingen der letters verwezenlijkt door een ketenvorming die uit de bouw van de letters voortvloeit (plaat 5, b).

De bouw van de letters wordt eerst weinig gewijzigd. De a heeft doorgaans de moderne vorm. De m en n nemen, op het einde van een woord, een onder de schrijfgeregeld lopende slothaal. De ronde s (eind-s) heeft dikwijls de vorm van een 8. De schacht van de t gaat niet boven de kleine letters uit, slechts bij de samenvoeging met s en f wordt hij langer geschreven voor de verbinding en bij verdubbeling (tt) wordt de eerste t klein geschreven en krijgt de tweede een lange schacht, de dakstreep op de eerste wordt dan doorgetrokken als vlag van de tweede.

De merkwaardige ontwikkeling van de e wordt telkens in de toelichtingen bij de platen besproken.

In de 15e eeuw is het cursief over het algemeen vereenvoudigd van uitzicht. De halen aan schachten en staarten zijn verdwenen, nochtans komen dikwijls halen en lussen voor die ontstaan door het niet opheffen van de pen zoals bij de verkortingsstreep (zie plaat 4, b) (21).

(20) M. Prou, aangekondigd p. 252.

(21) Naar E. Strubbe, aangekondigd p. 115.

In supre- duseste ghesent Abdesse van den bokke en al onse convent maken con- en kerlyc
 en hi- na wesen sullen dat wi ochteu en gheuegheuen een leeu rieghen vlystecten
 vor- de por- te van den cloestre en hi der- melen dat soe hile van ghiselb- eche de

a 1324

hinghe bliuen sullen vast zcher- en wel ghehouden reestlichen dachhen so eblen
 gheft met- onser seghelen vre hanghede in hemessen der- viderheden die waf
 als men screef dusouech driehonder- en een en der- toech den zeuenticonden dach

b 1331

naemre iugheram hantbeds als van synen heer- sepe dar hi heeft ligghende binnen
 heer- sepe toebere- Ende jan van lake sepeue iugherams van- seit en die heeft
 end- blouren- de meester- jan de herde ende jan stelpard sepenen iugherams van-

c 1346

PLAAT 3 : Gotieke oorkondencursieven van de 1e helft der 14e eeuw.

a. Gedeelte van de tekst van een oorkonde van 26 april 1324 van de abdi van Nieuwenbossche (R.A.G., Charters van de Abdi van Nieuwenbossche).

Overschrijving :

1. Wi suster Anesote gheseit Abdesse van den bosche **ende** al onse covent maken cont **ende** kenlic
2. **ende** hir na wesen sullen, dat wi cochten **ende** ghecreghen een leen tieghen Elysbetten
3. vor de porte van den cloestre **ende** bi der molen, dat soe hilt van Ghiselbrecht de

Toelichting :

Ten opzichte van het voorbeeld b van plaat 2, getuigt dit schrift van een opmerkelijke eenvoud. Geschreven met een vaste hand worden alle overtollige lussen en versieringen gemeden. De meeste letters worden naast elkaar geschreven, slechts hier en daar verbonden door schijnlassen en nog zeldzamer door echte lassen, bv. de **gh** op r. 1 in «**gheseyt**», op r. 2 in «**ghecreghen** en in «**tieghen**».

Met lette op de verdubbeling van de t in het laatste woord van r. 2: «Elysbetten»; de streep van de eerste t is veeleer een dakstreep dan een vlag, terwijl de tweede t lang geschreven wordt met een werkelijke vlag. De breking van de bogen komt in tal van letters nog duidelijk uit, een herinnering aan de gotieke boekminuskel.

Geen diacritische tekens, noch op de u, noch op de i (u en v worden nochtans identiek geschreven).

Eén enkel woord wordt samengetrokken, nl. **ende**.

b. Gedeelte van de tekst van een oorkonde van 17 april 1331 van het magistraat van de heerlijkheid van Havenscoet (Aveschoot in Lembeke — R.A.G., charters van de St.-Janskerk te Gent).

Overschrijving :

1. (sonder)linghe bliven sullen vast, zeker **ende** wel ghehouden teeweliken dagen so ebben
2. (ghese)ghelt met onsen seghelen ute hanghende in kennessen der waerheiden. Dit was
3. als men screef dusentech driehondert **ende** een **ende** dertech den zeventienden dach

Toelichting :

Schrift dat reeds veel verder ontwikkeld is in de richting van het gewoon cursief («*littera cursiva currens*») dan de voorbeelden a en c.

De i wordt meestal gestipt, doch niet altijd. De lussen van de letters h, b, l en k ontbreken of worden niet gesloten. De s is lang als beginletter of in het

midden en rond op het einde van een woord. Dit laatste is niet steeds het geval, bv. r. 2 laatste woord : « was ».

Vooraf de letter e ondergaat een grondige wijziging en krijgt in plaats van een kleine lus (voorbeeld a) een tweede haal open naar rechts ; hierdoor gelijkt de e in veel gevallen op de c. Een duidelijk onderscheid vindt men nog op r 3 in « screef ».

De a is eveneens het voorwerp van duidelijke verandering ten opzichte van de voorbeelden a en c.

Ook hier slechts één vorm van samentrekking van letters, nl. in « ende », waar de tweede haal van de e volledig verdwijnt zodat en meer gelijkt op een m met samentrekkingsteken.

Meer dan in voorbeeld a worden de letters aaneengeschreven door ketenvorming, die uit de bouw van de letters voortvloeit.

c. Gedeelte van de tekst van een oorkonde van 26 maart 1345 van het magistraat der heerlijkheid « Inghelram Hauweel » in het Ambacht van Zomergem (R.A.G., Diverse oorkonden).

Overschrijving :

1. maenre Inghelram Hauweels alse van sijnen heerscepe dat hi heeft liggende binnen
2. heerscepe toebehoert ende Jan van Lake, scepene Inghelrams vorseit ende die heeft
3. ende Wouter de Meester, Jan de Herde ende Jan Stalpard schepenen Inghelrams vor(seit).

Toelichting :

Schrift dat op eerste zicht veel gelijkenis vertoont met voorbeeld a. Nochtans stellen we in menig opzicht verschillen vast, zo bv. :

- de lussen van de letters b, h, l en k op de eerste regel worden breder uitgevoerd, op de volgende regels is dit minder het geval of ontbreken die lussen ;
- de letter g wordt gevormd uit twee gesloten ovalen ;
- de e ondergaat ook de wijziging vermeld bij voorbeeld b, doch in mindere mate ;
- de i wordt soms aangestipt ;
- de p krijgt een volledig andere vorm, vergelijk in voorbeeld a, r. 3 « porte » met « scepenen » op r. 3 van voorbeeld c.

Zoals in voorbeeld a wordt de t kort geschreven met een dakstreep, behalve in de verbindingen met f en s waar de streep een werkelijke vlag vormt. De s is lang als beginletter en in 't midden van een woord, rond op het einde van een woord.

PLAAT 4

a. **Gotiek oorkondencursief (1360)**, tekstgedeelte van een verkoopakte van 8 april 1360 (R.A.G., Diverse oorkonden).

Plaat 4.

Daer Jan priem heeft ghecocht / en ghecreghen bel. en bedenklic / Jochen Janne stueno de
bi consente van ons heeren scopenen van ghe deelo die ouer waghede syni deni hulus. meti al den
achter. staende in de langhe munte naest olays huus van waer. Op de heerne iwe behorende

a. Gotiek oorkondencursief (1360).

In sin overhand Ende sin wisse Scipone In brucege in dien tiden daer
der heer gheconsenteert En gheuondenert en biden gheuonden gope van sijn die opper
kercke vanden arde f. Jans En Janne vooftaer f. Jans vooftaer van berme. gelle

b. Gotiek oorkondencursief (1403).

On priem van dieffuorde priem muntier ende van de woor Scipone
Edo in dien tiden als deze smidhen waren afgediet daer te wone alle
zullen zien of hozen seiden die quam voor ons als vooft scipone vooft hee

c. Gotiek cursief (1431)

Overschrijving :

1. dat Jan Priem heeft ghecocht ende ghecreghen wel ende redelijke jeghen Janne Stevens de . .
2. . bi consente van ons heer ende scepenen van ghedeete die over voghede sijn, een huus met al den
3. achter staende in de Langhe Munte naest Clays huus van Waes, up de heerve toebehoorende .

Toelichting :

Ten opzichte van de voorbeelden a en c van plaat 3 een duidelijk verschil : het schrift evolueert meer en meer naar ronde vloeiender vormen. De verbindingen van de letters worden veel meer dan vroeger aaneengevoegd door ketenvorming.

In dit schrift bijna geen lussen bij de b, h en l, wel enkele keren bij de h, bv. r. 1 « ghecocht » waar de eerste h een lus krijgt en de tweede niet.

De a wordt gans anders geschreven dan vroeger (vgl. plaat 3) en lijkt sterk op onze hedendaagse handgeschreven a.

Bij het begin en in 't midden van een woord de lange s, op het einde de ronde, 8-vormige s.

De t is kort behalve in de verbindingen met f en s (bv. r. 1 « heeft » en r. 3 « naest »).

b. **Oorkondencursief (1403)**, tekstgedeelte van de oorkonde van 16 mei 1403, afgeleverd door de schepenen van Brugge voor het St.-Obrechtsgasthuis (R.A.B., charters blauw nr. 4817).

Schriftvoorbeeld en overschrijving naar Strubbe, aang. werk, plaat 17, nr. 40.

Overschrijving :

1. Wij Jan Beerhoud ende Jan Biese, scepenen in Brucghe in dien tiden doen
2. dat het geconsenteert ende gheottroyert es biden ghemeenen hope van scepenen die upper .
3. Jacoppe van den Acke, filius Jans, ende Janne Roodsaerd, filla Jans, vogheden van Betkine, Gillis

Toelichting :

Schrift gekenmerkt door het feit dat de letters bijna volledig een vorm krijgen die de ketenvorming in de hand werkt. Er wordt veel minder aaneengeschreven dan werkelijk verbonden door lussen die uit de bouw van de letters voortvloeien.

De opmerkingen bij voorgaande voorbeelden gemaakt bij de s gelden ook hier. Ook de letter d krijgt hier de vorm van een 8. Daaruit kan wel verwarring spruiten met de ronde eind-s (bv. r. 2 « es » en r. 3 « Roodsaerd »).

Er treden meer samentrekkingen en afkortingen op : ende en « scepenen » (r. 2), « filius » en « filla » (r. 3).

c. **Gotiek cursief (1431)**, tekstgedeelte van een pandbrief van 21 juli 1431, verleden voor het magistraat van Eeklo (R.A.G., charters van het Ste-Veerlekapittel te Gent).

Overschrijving :

1. Wij Pieter van Westvoorde, Pieter Munster ende Loy de Woot, scepenen
2. Eclo, in dien tiden als dese dinghen waren ghedieft, doen te wetene allen . . .
3. zullen zien of horen lezen, dit quam voor ons als voor scepenen vorseit her

Toelichting :

Een schrift waar de persoonlijke ductus sterk naar voor komt. Dit zullen we vanaf nu meer en meer aanvoelen.

De scribent schrijft de letters nochtans niet zo vloeiend aaneen als in de voorgaande voorbeelden. Hij gebruikt veel korte trekjes voor de vorming van de letters en woorden (bv. « Munster » op r. 1). Bij sommige letters stellen we vast dat ze niet steeds gelijk gevormd worden, bv. de d.

De reeds gemelde evolutie in de letter e gaat verder.

Sommige neerhalen worden niet volledig gevormd, bv. bij de g, h en z.

Op r. 1 in « Westvoorde » krijgen we de v in u-vorm, op r. 3 in « voor » in b-vorm.

PLAAT 5 : Gotieke cursieven van de 15e en 16e eeuwen.

a. Akte van panding en arrest van 20 april 1475 voor de schepenen van Nieuwpoort (R.A.B., Archief van Nieuwpoort, register nr. 4739).

Overschrijving :

1. Pieter de Hond pande ende dede arresteren
2. Matheus Baert ende al zyn goedt
3. van huushuere over 2 ponden 16 schellynghen grooten, den
4. 20 in april, present als scepen Jan Stevenin
5. ende Willem van Maerdyke.

Toelichting :

Regelmatig en volledig gebonden schrift. Weinig gesloten lussen aan de lange letters.

De evolutie van de letter e zet zich voort, de tweede open haal krijgt stilaan de vorm die zich in voorbeeld b nog zal accentueren en later een lus zal worden in verbinding met de eerste haal.

De letter p wordt in één pennetrek geschreven. De d krijgt een lus die doorgetrokken wordt voor de binding met de eropvolgende letter. De r heeft de moderne vorm.

Meer samentrekkingen en afkortingen :

Plaat 5. Gotieke cursieven van de 15e en 16e eeuwen.

Die xlvij^{en} dach van september int jaer duist
 ende heilichs Adriaens adriaens zoon
 peters himmerment als nootdieds van adria
 ende sanchine Amant zoortlic kinder
 bu amandine zinnen vbyne Broth hys hys
 vbesen volghende haer luedes iede Die
 vaten kinder vris stonde hien luedes totromen

b. 1512

p^{er} d' hond vand' d' del' anstich
 marcon baveren al zyn goet
 van hinsten end' n' l' xlvij^{en} dach
 op' n' axel p^{er} alle steyen Jan steyen
 end' Willem van mardyse

a. 1475.

Justitie van halle als manne
 zyn wyf warts p^{er} wate oute
 by t^{er}mpen des v^{er}g^{en} Lande
 t^{er} p^{er} lue

c. 1538.

— «er» wordt niet voluit geschreven maar vervangen door een samen-trekkingsteken boven de andere letters, zie «Pieter» en «arresteren» (r. 1), «huushuere» (r. 3) en nog verder doorgevoerd in «present» (r. 4).

b. Tekstgedeelte uit het Register van de Weeskamer te Brugge van 18 september 1512 (Stadsarch. Brugge, Weeskamer St.-Janszestendeel, Reg. 1508 - 1516 f° 169). Schriftvoorbeeld en overschrijving naar Strubbe, aang. werk plaat 21, nr. 47.

Overschrijving :

1. Den XVIIIen dach van septembre int jaer duust
2. ende twaelve, Adriaen Adriaenszuene .
3. Pieter Immezuene als voochden van Adria(en)kine)
4. ende Stevekine, Amandt Zoorghe kynderen, . .
5. by Amandyne, zynen wyve, brochten ten
6. weesen, volghende haerlieder eedt, de .
7. voornoemden kynderen ghoede hemlieden toecommen

Toelichting :

Breed en zorgvuldig schrift, duidelijk leesbaar.

De letter v wordt in twee vormen weergegeven, zie «voochden» en «van» op r. 3, ook de a van «Adriaen» (r. 3) en «Amandt» (r. 5).

De evolutie van de letter e naar de lusvorming gaat verder.

De d schijnt een definitieve vorm te krijgen. De r is veranderd tot een letter open van boven en onderaan met een golving op de schrijfregel.

c. Akte van inschrijving van poorters (Stadsarchief van Torhout, Poortersboek 1523-1620, f° 9 recto), 5 januari 1538.

Overschrijving :

1. Passchier van Halle ende Marye
2. zyn wyf waren poorters ontfaen
3. by scepenen den Ven in lauwe
4. XV^c XXXVIII

Toelichting :

Schrift dat met scherpe pen en vlug neergeschreven is. Het snel schrijven laat op de vorming der letters duidelijke sporen na. Wij vestigen er hier de aandacht op dat dit schrift nog altijd hetzelfde cursief is dat zich ontwikkeld heeft uit schriften zoals die welke op plaat 3 werden weergegeven, dit over een periode van ongeveer 200 jaar. De vergelijking loont de moeite!

Voor het eerst verschijnt de a gevormd uit een n met een scherpe schuine streep erboven. Ook de open r heeft zich ten opzichte van voorbeeld b ontwikkeld. Ook voor het eerst de e met bijna gesloten lus op r. 2: «waren».

(wordt voortgezet)

André GHYSELBRECHT